

Реч прва

И овај број Пешчаника предочиће историјске чињенице о многим догађајима, збивањима и људима, онако како је време, творац дуговечнији од нас и нашег трајања, створило и сместило ту где јесте и како јесте.

Оквирне теме задала је Редакција на основу календара значајних националних годишњица – два века битке код Делиграда, 130 година Српско-турских ратова, век од смрти Стевана Сремца, остављајући истовремено слободу ауторима да избором тема искажу властиту процену о томе шта или шта све не треба заборавити. Шта је, уосталом, историја него прича која је опстала (*Бонапарта*).

Септембра ове, године господње 2006. навршила су се два века од битке код Делиграда – јуначког града, како су га, градећи утврђење с вером у победу, назвали устаници те 1806. године. Ова битка још једна је прича о подвигу малог народа – српског, у борби са већом и јачом (а такви су вазда на нас кидисали), турском војском. За Пешчаник 4 испричао је мр Добривоје Јовановић из Историјског архива Јагодине.

Своје виђење догађаја у Првом српском устанку изнели су и учесници и очевици, људи из народа, обични борци и старешине, а прикупило их је и од заорава сачувало тадашње Министарство просвете. Мемоарска грађа из 1841. године којој сем аутентичности, значај даје и чињеница да је устаничка архива већим делом заувек изгубљена, недовољно је обрађивана и публикована. Поводом јубилеја забележену живу, народску реч о устанку, Делиграду, господар Ђорђију и другијем војводама, из архивских депоа на светло дана износи архивски саветник Љубодраг Поповић.

Рад мр Радоја Костића резултат је пионирског напора да се на конкретан начин – коришћењем изворне архивске грађе, јавности предочи улога Топлице и Топличана у Првом српском устанку 1806. године. Мало је познато да је Прокупље два пута ослобађано, да су многи Топличани постали знаменити јунаци у бројним бојевима, а двојица њих – Риста Исаиловић и Нешко Поповић постали су војводе.

Овом делу часописа припада и рад магистранта историје Далибора Велојића који је обрадио део ратног пута Првог српског пешадијског пука – оног који се тиче ослобађања Ниша 1918. године. Инфериорна у оружју и ратној опреми, супериорна у храбрости и жељи за слободом, ова, најистуренија јединица Прве армије, подвизима у Нишкој операцији заслужила је и добила похвалу команданата савезничких снага и ушла у историју.

Време Карађорђево Србије није инспиративно само са становишта борбе за ослобођење од вишевековне турске власти – паралелна димензија је постављање темеља модерне државе, што се и тада и вазда мерило стањем законодавства

и правног поретка. У том смислу Законик проте Матеје из 1804. године и Карађорђево Криминално законик из 1807. године (француски, Наполеонов кривични законик донет је две године касније), илустративни су увид прилике у Србији тога времена и, што је важније, доказ једног од атрибута државности Србије. Ваља се тога подсетити управо сада кад се Србија враћа себи и својој државности поред осталог и радикалном реформом кривичног законодавства и то у својим радом чини професор др Драган Јовашевић са Правног факултета у Нишу.

Са исте катедре Правног факултета - за кривично право, стиже и рад др Миомире Костић који се у оквиру ширег пројекта о имплементацији европских стандарда у правни систем Републике Србије, бави коренима и историјатом кажњавања у старом и средњем веку – од личне преко божанске освете, имовинских и телесних до, савременом човеку незамисливо сурових средњевековних казни (кување у уљу) које за шири смисао имају смртно застрашивање.

Овом делу часописа који смо у условној тематској подели насловили "Време и закони" припада и рад др Милета Илића о локалној самоуправи свих наших Југославија - од прве до последње, од 1918. до 2003. године. Рад прати намере правних теоретичара (који су одувек трагали за најбољим концептом), законодаваца (са амбицијом да се донесу што бољи закони) и грађана који су прижељкивали ефикасније остваривање властитих права.

Историчарима може бити занимљив стручни рад мр Ђорђа Ђекића који се бави питањем везаним за правне прописе из XIV века – односом Светосавске и Арханђеловске хрисовуље (Повеље Краља Милутина и Цара Душана).

Култура и образовање кроз историју и време – у делу часописа који смо тако насловили објављујемо два рада у којима нас професор др Слободан Керкез враћа у време аналфабетских течајева и широког народног просвећивања на слободној територији у Србији у току НОРа и стварању институционалне основе за образовну и културно просветну делатност. Почетак је припадао замисли "наша шума – наша школа", читању текстова између две битке у почетним годинама рата до стварања чвршћих организационих форми у складу са императивима народно ослободилачке борбе. То је био критеријум за процењивање свачијег понашања.

Даље у прошлост сеже рад Љубодрага Поповића – Ниш је 1906. године био једини град, сем Београда, који је обележио век од рођења Јована Стерије Поповића. О познатом књижевнику комедиографу и сатиричару који је "исмевао лоше навике српских женскиња" проговорено је управо у тадашњој Вишој женској школи.

Кроз Ниш је, ненаметљиво а ипак снажно и запажено, у два наврата 1965. и 1968. године прошао Иво Андрић – говорио на отварању Универзитета у Нишу (оставите увек један прозор који гледа у пределе уметности), разговарао са ђацима свих нишких школа (тражите праву реч – изговрена, не може се повратити), сусрео се студентима и књижевницима, обишао културне установе и историјске споменике. Интересовало га је колико је Сремчев књижевни рад заступљен у школском програму Андрић у Нишу - поруке и поуке о књижевности садржај су рада Јована Младеновића.

Сада је све лепо – на ове речи Стевана Сремца изговорене на самрти подсетио је књижевник Саша Хаџи Танчић овог 24. августа приликом обележавања 100 година смрти нашег великог суграђанина. Рад у овом Пешчанику још једна је реч о Сремцу. Колико год говорили нисмо довољно рекли о делу и човеку који је надживео време.

Тема рада Севдалина Андрејевића враћа нас далеко у прошлост – аутор доказује да је манастир Св. Аранђел код Пирковца ("центар свеколике учености") вршњак Сврљишких одломака јеванђеља који потичу из 1279. године.

Тридесетак страница Пешчаника 4 говори о знаменитим Србима - људима који су својим животом оставили траг вредан памћења и подсећања.

Инвентивно и студиозно писан рад Милорада Јовановића вратиће нас у време кад се од Београда до Цариграда путовало 180 сати – последњи српски татарин (дипломатски курир) Риста Прендић прешао је раздаљину од 900 километара за 100 сати непрестаног јахања што је било равно подвигу. Лични курир Кнеза Милоша, кабинетски татарин Риста Прендић био је и татарин енглеског конзула – прича о њему вратиће читаоце у херојско време поштанског саобраћаја у Србији XIX века.

Генерал Милојко Лешјанин – у раду Нинослава Стојановића биће представљена његова официрска каријера.

Душан Димитријевић, индустријалац трагичне судбине. Захваљујући њему "лектрика" стигла у добричка села шест година пре него у америчка. Уместо признања, на историјској прекретници, стигла казна - описана у раду Славољуба Станковића.

Прота Стеван Димитријевић, оснивач и први декан Православног Богословског факултета у Београду, учитељ епископа Николаја Велимировића, професор четворице српских патријарха, добротвор из Алексинца – рад архивисте Мирослава Видосављевића сведочанство је о личности коју историја ставља у ред великих имена српске цркве, државе и културе.

Инжињер Владислав Цветановић из Ниша, пионир у многим подухватима – од прве радио телеграфске станице на димњаку Железничке радионице, изградње хидроцентрале у Сићеву до првих истраживања термалних вода у Нишкој Бањи и космичких зрачења. Лични фонд Владислава Цветановића чува се у Историјском архиву Ниш – радом га представља Љиљана Ђуровић.

И у овом броју огласиће се архивисти нишког архива следећи, разумљиво, суштински смисао издавања часописа овакве врсте, популаризацију архивских фондова. Овога пута предмет њиховог истраживања била су најпре два патриотска удружења. Удружење носилаца Албанске споменице – подружница у Нишу, Иване Јовановић и Јадранска стража у Нишу – витешка и патриотска организација између два рата аутора Бобана Јанковића. Натали Величковић је за тему свог рада узела геолошка истраживања – злата на Јастребцу, боксита у околини Бабушнице, олова и цинка у околини Прокупља. Регионална СИЗ за геолошка истраживања за непуну деценију свог рада оставила је прецизне податке о геолошком значају појединих локалитета у овом крају.

Првом деценијом рада Нишка телевизија потврдила је поред осталог, приврженост историји и традицији, пре свега града чије име носи. Из тог програмског опредељења у сарадњи са Историјским архивом настала је серија емисија "На данашњи дан". Једнако актуеле као у тренутку првог објављивања, ове емисије документарно су сведочанство о људима, догађајима и прохујалим вековима у граду на вилинској реци. Аутор рада под тим насловом је Мица Ђенић.

Нешто дужом првом речи заправо назнаком садржаја радова препоручујемо Вам четврти број Пешчаника – часописа за историографију, архивистику и хуманистичке науке. Настао у заједничком науму издавача Историјског архива Ниш, Редакције и аутора радова да од претећег заборава отргну сећање на оно шта је било и како је било, часопис и у овом издању следи ту мисао како се не би догодило да способност заборавања расте брже од способности да се томе супротставимо.

Главни и одговорни уредник
Иванка Станчевски